

doi:10.5559/di.22.1.05

POVEZANOST VRŠNJAČKOGA ZLOSTAVLJANJA I PSIHOLOŠKIH POTEŠKOĆA: PROSPEKTIVNO ISTRAŽIVANJE

Kristina SESAR, Damir SESAR
Dom zdravlja, Široki Brijeg

Arta DODAJ
Filozofski fakultet, Mostar

UDK: [37.06:364.271](497.6Široki Brijeg):159.9
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 3. 2. 2012.

Brojna istraživanja utvrdila su povezanost između izloženosti vršnjačkom zlostavljanju i psiholoških poteškoća, ali još je nejasno što dolazi prije: sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju ili psihološke poteškoće. Cilj je ovog istraživanja bio ispitati prethodi li sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju psihološkim poteškoćama ili su psihološke poteškoće čimbenik rizika za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju. Šest mjeseci dugo longitudinalno istraživanje započeto je u jesen 2008. godine, a ponovno mjerenje provedeno je u proljeće 2009. godine u četiri osnovne škole na području općine Široki Brijeg. Istraživanje je uključivalo 536 djece od 11 do 15 godina, koja su ispunjavala upitnike za samoprocjenu u oba mjerenja. Upitnik školskih odnosa uzet je za procjenu vršnjačkoga zlostavljanja, dok je za procjenu poteškoća u psihološkoj prilagodbi primijenjena Skala samoprocjena ponašanja mladih. Rezultati istraživanja pokazuju da djeca koja su sudionici vršnjačkoga zlostavljanja imaju značajno veći rizik za razvoj psiholoških poteškoća kao što su anksioznost i depresivnost, socijalni problemi i kršenje pravila, u usporedbi s djecom koja nisu uključena u vršnjačko nasilje. Istodobno, samo kršenje pravila kao specifične psihološke poteškoće na početku godine čimbenik je rizika za uključenosť u vršnjačko zlostavljanje tijekom godine.

Ključne riječi: vršnjačko zlostavljanje, prospektivno istraživanje, psihološke poteškoće

✉ Kristina Šesar, Dom zdravlja, Dr. J. Grubišića 11,
88 220 Široki Brijeg, Bosna i Hercegovina.
E-mail: ksesar@gmail.com

UVOD

Vršnjačko se zlostavljanje općenito definira kao ponašanje kojem je cilj da se nekoga povrijedi ili da mu se nanese šteta. Karakterizira ga ponavljanje te razlika u tjelesnoj i psihološkoj snazi između počinitelja zlostavljanja i djeteta koje je izloženo zlostavljajućem ponašanju (Farrington, 1993; Smith i Sharp, 1994; Smith i Brain, 2000; Rigby, 2002). Može biti u obliku verbalnoga, tjelesnoga i relacijskoga zlostavljanja. Prva dva oblika zlostavljajućega ponašanja ponekad se nazivaju i "direktnim" oblicima vršnjačkoga zlostavljanja, zbog toga što uključuju izravno agresivno ponašanje. Relacijsko zlostavljanje predstavlja manipulaciju u relacijskim odnosima vršnjaka s namjerom da se nekoga isključi iz grupe vršnjaka (Wolke, Woods, Bloomfield i Karstadt, 2000).

Učestalost vršnjačkoga zlostavljanja varira s obzirom na način definiranja vršnjačkoga zlostavljanja, ali i s obzirom na zemlju u kojoj je istraživanje provedeno i kreće se u rasponu od 9% do 54% (Dake, Price i Telljohann, 2003; Mazur i Malkowska, 2003; Nansel, Craig, Overpeck, Saluja i Ruan, 2004; Due i sur., 2005). Ako se promatra učestalost vršnjačkoga zlostavljanja s obzirom na ulogu u zlostavljajućem ponašanju, rezultati istraživanja pokazuju da je 7 – 23% djece uključene u vršnjačko zlostavljanje kategorizirano kao djeca koja zlostavljaju drugu djecu, 5 – 12% djece kao djeca izložena zlostavljanju i 2 – 21% kao djeca koja su izložena zlostavljanju, ali koja istodobno i zlostavljaju drugu djecu (Forero, McLellan, Rissel i Bauman, 1999; Juvonen, Graham i Schuster, 2003; Mazur i Malkowska, 2003; Ivarsson, Bronberg, Arvidsson i Gillberg, 2005; Yang, Kim, Kim, Shin i Yoon, 2006). Prema rezultatima opsežnog istraživanja Nansel i suradnika (2004), provedenog u 25 zemalja, u Švedskoj i Walesu identificiran je najmanji broj djece koja zlostavljaju drugu djecu, od 3%, a u Danskoj najveći broj, od 20%. Litva ima najvišu učestalost djece koja su izložena zlostavljanju i koja istodobno zlostavljaju drugu djecu, od 20%, a Švedska najnižu – 1%.

Rezultati istraživanja vršnjačkoga zlostavljanja provedenog u Hrvatskoj (Elez, 2003) primjenom Upitnika nasilnik/žrtva D. Olweusa na uzorku od 309 učenika viših razreda zagrebačkih osnovnih škola pokazuju da je 17% učenika identificirano kao počinitelji vršnjačkoga zlostavljanja. Prema rezultatima istraživanja provedenog 2003. godine u Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba (Bilić i Karlović, 2004), u kojem se ispitalo nasilje među djecom u 25 osnovnih škola u 13 gradova Hrvatske, utvrđeno je da je 19% djece izloženo nasilnom ponašanju skoro svakodnevno, 8% djece jesu djeca koja su izložena nasilnom ponašanju, ali su istodobno i nasilna prema drugoj djeci, a 8% djece počinitelji su nasilja.

Istraživanja vršnjačkoga zlostavljanja u Bosni i Hercegovini tek su u začetku. Rezultati istraživanja u kojem je jedan od ciljeva istraživanja bio i utvrđivanje učestalosti zlostavljajućega ponašanja među djecom viših razreda osnovne škole pokazuju da je u ukupnom uzorku ispitanika 57% djece identificirano kao sudionici vršnjačkoga zlostavljanja. Kao djeca koja su počinitelji zlostavljanja identificirano je 13% ispitanika, 16% kao djeca izložena zlostavljajućem ponašanju, a 28% kao djeca koja su izložena zlostavljanju, ali i ona zlostavljaju drugu djecu (Sesar i sur., 2011a). U istraživanju Černi Obrdalj, Rumboldt, Beganlić i Šilić (2010), kojemu je cilj bio utvrditi učestalost vršnjačkoga zlostavljanja među djecom u dva grada Bosne i Hercegovine, a kojim je obuhvaćeno 484 učenika od 4. do 8. razreda osnovne škole u gradovima Stolac i Posušje, utvrđeno je da je najčešći oblik zlostavljajućega ponašanja verbalno zlostavljanje (59%), a najrjeđi spolno zlostavljanje (2,24%). Dječaci su češće počinitelji tjelesnoga zlostavljanja, a djevojčice verbalnoga zlostavljanja.

Učestalost izloženosti zlostavljajućem ponašanju, kao i učestalost zlostavljajućih ponašanja, opada s porastom kronološke dobi, odnosno u višim razredima (Mazur i Malkowska, 2003; Dake i sur., 2003). Vršnjačko zlostavljanje najčešće se događa od 4. do 8. razreda osnovne škole. Za razliku od direktnih oblika zlostavljajućega ponašanja, kojima učestalost opada s dobi, učestalost relacijskih oblika vršnjačkoga zlostavljanja raste s dobi (Bilić i Karlović, 2004).

Agresivno ponašanje pod velikim je utjecajem širega socijalnog konteksta, ekonomskih, kulturalnih i političkih prilika kojima su djeca i adolescenti izloženi (Roffey, 2000; Hong i Espelage, 2012). Kulturalni kontekst utječe na prosocijalne stavove i vjerovanja u nasilje koja pridonose nasilnom ponašanju (Bosworth, Espelage i Simon, 1999; Mcconville i Cornell, 2003). Ne tako davna ratna događanja u Bosni i Hercegovini podigla su prag tolerancije prema nasilju, pa je nasilno ponašanje postalo uobičajeno i prihvatljivo ponašanje, a ponegdje čak i poželjno.

Vršnjačko zlostavljanje može imati ozbiljne posljedice za djecu koja su sudionici zlostavljajućega ponašanja i može dovesti do ozbiljnih emocionalnih, socijalnih i akademskih poteškoća (Lyznicki, McCaffree i Robinowitz, 2004).

Transverzalna istraživanja o posljedicama sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju konzistentno pokazuju da djeca izložena zlostavljanju od vršnjaka imaju lošije emocionalno funkcioniranje u adolescenciji (Forero i sur., 1999; Kaltiala-Heino, Rimpelä, Marttunen, Rimpelä i Rantanen, 1999; Espelage i Holt, 2001; Kumpulainen, Räsänen i Puura, 2001; Seals i Young, 2003; van der Wal, de Wit i Hirasings, 2003; Baldry, 2004; Saluja i sur., 2004; Smith, Talamelli, Cowie, Naylor i Chauhan, 2004; Alik-

sifoglu, Erginoz, Ercan, Uysal i Albayrak Kaymak, 2007; Brunstein Klomek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld i Gould, 2007; Greco, Freeman i Dufton, 2007). Pod povećanim su rizikom za razvoj anksioznoga i depresivnoga poremećaja te izbjegavajućega ponašanja (Craig, 1998; Kumpulainen i sur., 1998; Schwartz, McFadyen-Ketchum, Dodge, Pettit i Bates, 1998; Kaltiala-Heino, Rimpelä, Rantanen i Rimpelä, 2000; Hanish i Guerra, 2002; Fekkes, Pijpers i Verloove-Vanhorick, 2004; Hunter, Boyle i Warden, 2008; Hampel, Dickow, Hayer i Petermann, 2009). Osim toga, kod djece izložene vršnjačkom zlostavljanju utvrđene su i ozbiljnije psihološke poteškoće, kao što su opsesije i kompulzije, halucinacije i deluzije (Hanish i Guerra, 2002).

Najozbiljnije i najbrojnije psihološke poteškoće imaju djeca koja su izložena zlostavljanju i koja istodobno zlostavljaju drugu djecu (Schwartz, 2000; Hanish i Guerra, 2004; Nansel i sur., 2004; Hampel i sur., 2009). Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja (Olweus, 1993; Schwartz, 2000; Ivarsson i sur., 2005), ova djeca imaju povećan rizik za probleme u ponašanju, kao što su kršenje pravila, agresivno ponašanje, problemi s pažnjom i hiperaktivnost. Imaju znatno više poteškoća u socijalnom funkcioniranju u odnosu na ostale sudionike vršnjačkoga zlostavljanja (Forero i sur., 1999; Juvonen i sur., 2003) te povećan rizik za razvoj anksioznoga i depresivnoga poremećaja, odnosno općenito internaliziranih psiholoških poteškoća (Forero i sur., 1999; Juvonen i sur., 2003; Ivarsson i sur., 2005).

Iako se u dosadašnjim istraživanjima manje pažnje posvećivalo ispitivanju psiholoških poteškoća kod djece koja zlostavljaju drugu djecu, prema rezultatima provedenih istraživanja (Rigby, 2002; Ivarsson i sur., 2005; Hampel i sur., 2009) utvrđeno je da i ova djeca imaju poteškoće, koje se iskazuju kao problemi s pažnjom i hiperaktivnosti, agresivnost, delinkventno ponašanje te razni oblici somatskih tegoba.

Istraživanja o povezanosti vršnjačkoga zlostavljanja i psiholoških poteškoća uglavnom su bila transverzalna istraživanja. Transverzalnim istraživanjima možemo ispitivati povezanost između ispitivanih varijabli, ali ne i uzročno-posljedičnu povezanost. Samo je nekoliko istraživanja koja su se bavila prospektivnim ispitivanjem vršnjačkoga nasilja i njegova utjecaja na zdravlje. Istraživanja su uglavnom bila usmjerena na ispitivanja psiholoških posljedica kod djece izložene zlostavljanju, a u vrlo rijetkim slučajevima i ostale djece sudionika vršnjačkoga zlostavljanja. U prospektivnom istraživanju koje su proveli Kochenderfer i Ladd (1996) utvrđeno je da djeca izložena zlostavljanju na početku školske godine imaju povećan rizik za razvoj depresivnoga i anksioznoga poremećaja sljedeće školske godine. Povećani rizik za razvoj depresivnoga i anksioznoga poremećaja u razdoblju od godinu dana imali su i trinaestogodišnjaci u australskim školama koji su bili

izloženi zlostavljajućem ponašanju. Međutim, u navedenom istraživanju nije utvrđeno da su depresivnost i anksioznost čimbenici rizika za nove slučajeve nasilnoga ponašanja (Bond, Carlin, Thomas, Rubin i Patton, 2001). Kumpulainen i Räsänen (2000) proveli su sedmogodišnje prospektivno istraživanje i utvrdili da djeca izložena vršnjačkom zlostavljanju, a koja istodobno zlostavljaju drugu djecu, imaju povećan rizik za razvoj internaliziranih i eksternaliziranih psiholoških poteškoća u godinama koje su uslijedile nakon zlostavljanja. U retrospektivnim istraživanjima (Gilmartin, 1987; Tritt i Duncan, 1997; Hugh-Jones i Smith, 1999) također je utvrđeno lošije mentalno zdravlje kod odraslih osoba koje su izvijestile da su često bile izložene vršnjačkom zlostavljanju.

Pitanje je prethode li psihološke poteškoće sudjelovanju u vršnjačkom zlostavljanju ili sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju prethodi pojavi psiholoških poteškoća. Neki istraživači sugeriraju da stres uzrokovan vršnjačkim zlostavljanjem može voditi porastu zdravstvenih poteškoća (Mazzur i Malkowska, 2003). Istodobno, drugi znanstvenici pretpostavljaju da djeca sa psihološkim poteškoćama, kao što su depresija i anksioznost, imaju povećan rizik da budu izložena zlostavljanju vršnjaka (Juvonen i sur., 2003; Due i sur., 2005). Fekkes i suradnici (2004) pronašli su da djeca koja su izložena zlostavljanju vršnjaka imaju značajno veći rizik za psihosomatske i psihosocijalne poteškoće u usporedbi s djecom koja nisu bila izložena vršnjačkom zlostavljanju; isto tako, djeca s depresivnim i anksioznim simptomima imaju veći rizik da budu zlostavljana.

Prema našim spoznajama, ni jedno prospektivno istraživanje nije ispitivalo povezanost između sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju i širokog raspona internaliziranih i eksternaliziranih psiholoških poteškoća, kao što su povlačenje, anksioznost, depresivnost, somatske poteškoće, kršenje pravila, delinkventno ponašanje i sl. Spoznaja da li ove psihološke poteškoće povećavaju rizik za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju ili sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju povećava rizik za razvoj psiholoških poteškoća može pomoći u prevenciji vršnjačkoga zlostavljanja, ali i u prevenciji psiholoških poteškoća.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Ciljevi ovoga prospektivnog istraživanja bili su ispitati:

- (1) Povećava li sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju na početku školske godine rizik za razvoj psiholoških poteškoća tijekom školske godine
- (2) Povećavaju li psihološke poteškoće na početku školske godine rizik da dijete u toku godine bude sudionik vršnjačkog zlostavljanja.

Hipoteze istraživanja postavljene su prema navedenim ciljevima:

- (1) Na temelju provedenih istraživanja očekuje se da će sudioništvo u vršnjačkom zlostavljanju na početku školske godine biti čimbenik rizika za razvoj psiholoških poteškoća tijekom školske godine.
- (2) Očekuje se da će psihološke poteškoće na početku školske godine biti čimbenik rizika za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju tijekom školske godine.

SUDIONICI

Istraživanje je provedeno na učenicima svih šestih i osmih razreda osnovnih škola s područja općine Široki Brijeg. U istraživanju su sudjelovali ispitanici različite dobi, kako bi se ispitalo postoje li razlike u učestalosti zlostavljajućega ponašanja s obzirom na dob ispitanika. Sudjelovali su učenici I. osnovne škole Široki Brijeg (203 učenika), II. osnovne škole Široki Brijeg (132 učenika), Osnovne škole Kočerin (64 učenika) i Osnovne škole Biograci (79 učenika). Dvije osnovne škole nalaze se na području grada, a druge dvije u ruralnom dijelu općine. Prvo mjerenje provedeno je u studenom 2008. godine, a ponovljeno mjerenje u svibnju 2009. godine. U prvom mjerenju sudjelovalo je 536 ispitanika. U obradbu su uključeni rezultati 478 ispitanika – 232 ženskoga spola (48,5%) i 246 muškoga spola (51,5%). U drugom mjerenju sudjelovalo je 535 ispitanika – 253 ženskoga spola (47,7 %) i 282 muškoga spola (52,3%). U obradbu su uključeni samo oni ispitanici čiji su upitnici bili valjano ispunjeni u prvom mjerenju. Ispitanici čiji rezultati nisu uključeni u statističku obradbu jesu djeca koja su odbila sudjelovati u istraživanju, djeca koja nisu razumjela upute zbog poteškoća u psihomotornom razvoju te djeca koja u trenutku istraživanja nisu bila na nastavi. Nisu utvrđeni pokazatelji na temelju kojih se može zaključiti da se sudionici koji nisu sudjelovali u oba mjerenja sustavno razlikuju od onih koji su uključeni u obradbu. Ispitanici su imali od 10 do 14 godina ($12,30 \pm 1,64$ godina).

MJERNI INSTRUMENTI

Upitnik školskih odnosa

Vršnjačko zlostavljanje ispitano je *Upitnikom školskih odnosa (School Relationship Questionnaire – SRQ)* autora Woods i White (2005). U upitniku su pitanja kojima se djecu pita o njihovu odnosu s drugom djecom. Primjenu u ovom istraživanju odobrili su autori upitnika.

Upitnik se sastoji iz dva dijela. U prvom dijelu ispitanici procjenjuju izloženost izravnom agresivnom ponašanju (*Jesu li ti osobne stvari bile otuđene?*, *Jesu li ti prijetili ili te ucjenjivali?*, *Jesi*

li bio udaren ili premlaćen?, Jesu li ti se događale neke druge stvari?) i izloženost verbalno/relacijskoj agresiji (Jesu li te drugi učenici nazivali pogrđnim imenima?, Je li ti se događalo da se ostali učenici nisu željeli družiti s tobom?, Jesu li ti drugi učenici govorili da više neće biti tvoji prijatelji ili da će te tračati?, Jesu li drugi učenici govorili laži, ružne stvari ili neistine o tebi?, Jesu li ti drugi učenici namjerno pokvarili aktivnosti?) drugih učenika.

U drugom dijelu upitnika procjenjuje se osobno izravno agresivno ponašanje (*Jesi li otuđio stvari koje su pripadale nekome drugome?, Jesi li komu prijetio ili koga ucjenjivao?, Jesi li koga udario ili istukao?, Jesi li napravio neke druge stvari?*) i verbalno/relacijska agresija (*Jesi li druge učenike nazivao pogrđnim imenima?, Je li se dogodilo da se nisi želio družiti s nekim drugim učenicom?, Jesi li drugim učenicima govorio da više nećeš biti njihov prijatelj ili da ćeš ih tračati?, Jesi li govorio laži, ružne stvari ili neistine o drugim učenicima?, Jesi li namjerno pokvario aktivnosti drugim učenicima?*) usmjerena prema drugim učenicima.

U prvom dijelu upitnika ispitanike se pita koja su ponašanja doživjeli (npr. *Jesi li bio udaren ili pretučen?*). U drugom dijelu upitnika pita ih se o njihovu ponašanju prema drugoj djeci (npr. *Jesi li koga plašio ili mu prijetio?*).

Sudionici istraživanja odgovaraju na skali Likertova tipa od tri stupnja, ovisno o učestalosti zlostavljajućih ponašanja: 1 – ne uopće/rijetko, 2 – često, 3 – vrlo često.

Sudionici koji su davali odgovore 2 ili 3 (često i vrlo često) na jednu ili više tvrdnji u prvom dijelu upitnika koji prati doživljavanja vršnjačkoga zlostavljanja razvrstani su u kategoriju – izloženih vršnjačkom zlostavljanju. Sudionici koji su davali odgovore 2 ili 3 (često i vrlo često) na jednu ili više tvrdnji u drugom dijelu upitnika koji prati činjenje vršnjačkoga zlostavljanja razvrstani su u kategoriju počinitelja vršnjačkoga zlostavljanja.

U kategoriju djece koja su istodobno i izložena vršnjačkom nasilju i koja i sama čine vršnjačko nasilje razvrstani su oni sudionici koji su u prvom i drugom dijelu upitnika davali odgovore 2 ili 3 (često i vrlo često). Svi drugi sudionici kategorizirani su kao neutralni.

Pouzdanost Upitnika školskih odnosa je visoka. Iskazana Cronbach-alfa koeficijentom, iznosi 0,83.

Skala samoprocjena ponašanja mladih – YSR

Skala samoprocjena ponašanja mladih (YSR – Youth Self-Report, Achenbach i Rescorla, 2001; Živčić-Bećirević i Smojver-Ažić, 2002) upotrijebljena je za ispitivanje dječjih internaliziranih i eksternaliziranih psiholoških poteškoća.

Skala za samoprocjenu ponašanja mladih sastoji se iz dva dijela: a) Skala kompetencije i prilagodbe; b) Empirijski bazi-

rana skala – Skala sindroma i ukupnih problema. U ovom istraživanju upotrijebljen je drugi dio skale – Empirijski bazirana skala – Skala sindroma i ukupnih problema.

Djeca procjenjuju svoje ponašanje i doživljavanje na 112 čestica, koje čine 8 sindromnih skala: povučенost, anksioznost/depresivnost, tjelesne poteškoće, socijalni problemi, problemi mišljenja, problemi pažnje, kršenje pravila (delinkventno ponašanje) i agresivno ponašanje.

Dimenziju internaliziranih problema čine skale koje se odnose na psihološke poteškoće usmjerene na pojedinca i pretjerano kontrolirajuća ponašanja, a to su skale povučенosti, anksioznosti/depresivnosti i tjelesnih poteškoća. Internalizirani problemi odnose se na depresivnost, anksioznost, somatske probleme i druge neugodnosti koje drugima ne moraju biti vidljive ni neugodne (primjer čestica: "povučena sam, nastojim se držati po strani", "nesretna sam, tužna i potištena").

Dimenziju eksternaliziranih problema obuhvaćaju maladaptivna ponašanja u raznim situacijama, koja stvaraju probleme drugima u djetetovoj okolini, odnosno negativno djeluju na djetetovu okolinu. Ovamo se ubrajaju skale agresivnosti i skala kršenja pravila (delinkventnoga ponašanja) (primjer čestica: "kršim pravila kod kuće, u školi i drugdje", "često zadirkujem druge").

Na svaku od 112 čestica u upitniku odgovara se na skali od tri stupnja (0 – potpuno netočno, 1 – ponekad ili djelomično točno i 2 – potpuno istinito ili često se odnosi na mene).

U ovom istraživanju ispitana je prisutnost internaliziranih i eksternaliziranih problema kod djece te su dobiveni zadovoljavajući koeficijenti pouzdanosti izraženi Cronbach-alphaom za pojedine upotrijebljene skale.

Koeficijenti pouzdanosti za skale kreću se u rasponu od 0,66 do 0,90. Za skalu internaliziranih problema koeficijent pouzdanosti na cijelom uzorku ispitanika iznosi 0,89, a za skalu eksternaliziranih problema 0,90.

POSTUPAK

Pedagozi i nastavnici u školama upoznati su s ciljevima istraživanja i načinom provođenja istraživanja dan prije provođenja istraživanja. Cijeli postupak istraživanja obavili su autori istraživanja s prethodno navedenim mjernim instrumentima u tijeku jednoga nastavnog sata. Autori istraživanja došli bi na početak nastavnoga sata, predstavili se i učenike usmenim putem upoznali sa svrhom istraživanja, o tome da je istraživanje anonimno i da ne moraju sudjelovati u istraživanju ako ne žele te im pročitali opću uputu. Djeci koja su bila suglasna

da sudjeluju u istraživanju nakon pročitane upute podijeljeni su upitnici. Djeca koja nisu sudjelovala u istraživanju (djeca koja su odbila sudjelovanje) za vrijeme istraživanja bila su na redovitoj nastavi, izašla su prošetati ili su ostala sjediti u razredu i u tišini nešto raditi. Maksimalan mogući broj djece u razredima razmješten je da sjedi sam u klupi, a oni koji su sjedili zajedno stavili su pregrade na klupe kako bi se osigurala što veća privatnost i tajnost odgovora. Kod same primjene upitnika bio je prisutan samo ispitivač. Nije se kretao razredom prilikom popunjavanja upitnika, osim ako je bilo pitanja djece za vrijeme rješavanja. Tada je ispitivač došao do djeteta. Na stolu je stajala kutija u koju su djeca mogla odložiti upitnike nakon ispunjavanja. Trebalo im je prosječno 30-40 minuta za ispunjavanje upitnika. Prvo mjerenje provedeno je u studenom 2008. godine, a ponovljeno mjerenje u svibnju 2009. godine.

Neposredno nakon završetka postupka prikupljanja podataka sudionicima istraživanja razjašnjene su eventualne nastale nejasnoće i nesporazumi. Za eventualna dodatna pitanja roditelji i djeca upućeni su da se jave stručnom osoblju u školi.

Istraživanju je prethodila suglasnost roditelja za sudjelovanje djece u istraživanju, suglasnost autora upitnika za primjenu upitnika u istraživanju, stručno mišljenje Etičkoga povjerenstva Medicinskoga fakulteta u Mostaru te odobrenje Ministarstva prosvjete i športa Zapadnohercegovačke županije.

REZULTATI

Da bi se ispitao prediktivan doprinos sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju različitim oblicima poteškoća u psihološkoj prilagodbi, kao i različitih oblika psiholoških poteškoća sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju, provedene su logističke regresijske analize.

U prvom slučaju ispitana je prediktivna sposobnost sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju da objasni pojavu psiholoških poteškoća. Promatran je odnos uključenih u odnosu na referentnu kategoriju, tj. neuključene u vršnjačko zlostavljanje. Preciznije rečeno, ispitivano je hoće li se varijabla uključenosti u vršnjačko zlostavljanje (uključeni u odnosu na neuključenu kategoriju), utvrđena u prvoj točki mjerenja, pokazati kao značajan prediktor pojedinih psiholoških poteškoća izmjerenih u drugoj vremenskoj točki. Kod ovoga modela kriterijske varijable psiholoških poteškoća (anksioznost/depresivnost, povlačenje/udaljavanje, somatske poteškoće, socijalni problemi, poteškoće u mišljenju, problemi s pažnjom, kršenje pravila i agresivno ponašanje) konstruirane su kao kategorijalne varijable sa dvije kategorije: učenici sa psihološkim poteškoćama i oni bez psiholoških poteškoća. Učenici sa psi-

hološkim poteškoćama predstavljali su referentnu kategoriju, jer su prilikom obradbe rezultata označeni s vrijednosti 1. Pri kategorizaciji sudionika sa psihološkim poteškoćama uzeta je vrijednost čiji se rezultat nalazio iznad 65 percentila. U kliničkim ispitivanjima rezultat koji se nalazi iznad 65. percentila smatra se optimalnom razinom odvajanja kliničkih skupina od normativnog uzorka (Harwood, Beutler i Groth-Marnat, 2001). U skladu s tim, vrijednost rezultata iznad 65. percentila odabrana je kao oznaka "kliničkog raspona" na Skali samoprocjene ponašanja mladih. Iz analize su isključeni podaci sudionika koji su na početku mjerenja, na početku školske godine, imali specifične psihološke poteškoće, kako bi se izbjegla moguća pogreška prilikom zaključivanja o odnosu zlostavljanja i psiholoških poteškoća.

U Tablici 1 prikazane su procjene parametara dobivene logističkom regresijom. Odabrani podaci uklapaju se u model o uključenosti u vršnjačko zlostavljanje kao u prediktorsku varijablu; proporcija zajedničke varijance ispitivanih psiholoških poteškoća i uključenosti u vršnjačko zlostavljanje kreće se u rasponu od 1% do 7%, značajan doprinos nema samo kvadrat varijable uključenosti u vršnjačko zlostavljanje za kriterijsku varijablu somatske poteškoće. Izgledi da analizirane osobe bez psiholoških poteškoća ne budu neuključene u nasilje nego uključene manji su nego kod osoba sa psihološkim poteškoćama. Negativan smjer regresijskih koeficijenata (B) pokazuje da se kod osoba neuključenih u vršnjačko zlostavljanje smanjuje vjerojatnost da imaju izražene neke od značajnih psiholoških poteškoća.

Daljnjom obradbom rezultata ispitan je i samostalan doprinos psiholoških poteškoća u predikciji uključenosti u vršnjačko zlostavljanje. Drugim riječima, ispitivano je jesu li varijable psiholoških poteškoća izmjerene u prvoj točki mjerenja značajan prediktor uključenosti u vršnjačko zlostavljanje izmjerene u drugoj vremenskoj točki. U ovom slučaju prediktorske varijable predstavljale su psihološke poteškoće utvrđene u prvoj točki mjerenja, a kriterijska varijabla, izmjerena u drugoj vremenskoj točki, uključenost u vršnjačko zlostavljanje konstruirana kao varijabla sa dvije kategorije: uključeni i neuključeni u vršnjačko zlostavljanje. Budući da se pokušao predvidjeti doprinos različitih prediktorskih varijabli za istu kriterijsku varijablu, provedena je logistička regresija, pri čemu je 8 varijabli različitih psiholoških poteškoća uzeto u analizu kao značajni prediktori uključenosti u vršnjačko zlostavljanje. Prilikom obradbe rezultata iz analize su isključeni rezultati onih ispitanika za koje je u prvoj točki mjerenja utvrđeno sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju.

● **TABLICA 1**
 Rezultati logističke regresijske analize odnosa učestalosti vršnjačkoga zlostavljanja na razne oblike psiholoških poteškoća

Kriterij	Prediktor:			
	Uključenost u vršnjačko zlostavljanje	B	p	OR
Anksioznost/depresivnost	Uključeni	-1,45	0,000***	0,23
	χ^2 (df)	24,51 (df=1)		
	% točnih predviđanja	70,4%		
	Cox & Snell R ²	0,07		
	Nagelkerke R ²	0,10		
Povlačenje/udaljavanje	Uključeni	-0,63	0,04*	0,53
	χ^2 (df)	4,03 (df=1)		
	% točnih predviđanja	56,1%		
	Cox & Snell R ²	0,01		
	Nagelkerke R ²	0,02		
Somatske poteškoće	Uključeni	-0,41	0,051	0,65
	χ^2 (df)	3,76 (df=1)		
	% točnih predviđanja	73,3%		
	Cox & Snell R ²	0,01		
	Nagelkerke R ²	0,02		
Socijalni problemi	Uključeni	-0,46	0,008**	0,63
	χ^2 (df)	6,49 (df=1)		
	% točnih predviđanja	75,8%		
	Cox & Snell R ²	0,02		
	Nagelkerke R ²	0,03		
Poteškoće u mišljenju	Uključeni	-0,75	0,006**	0,47
	χ^2 (df)	7,62 (df=1)		
	% točnih predviđanja	64,3%		
	Cox & Snell R ²	0,02		
	Nagelkerke R ²	0,03		
Problemi s pažnjom	Uključeni	-0,81	0,015*	0,44
	χ^2 (df)	5,71 (df=1)		
	% točnih predviđanja	76,1%		
	Cox & Snell R ²	0,02		
	Nagelkerke R ²	0,03		
Kršenje pravila	Uključeni	-0,93	0,002**	0,39
	χ^2 (df)	9,79 (df=1)		
	% točnih predviđanja	59,0%		
	Cox & Snell R ²	0,03		
	Nagelkerke R ²	0,04		
Agresivno ponašanje	Uključeni	-0,73	0,012*	0,48
	χ^2 (df)	6,471 (df=1)		
	% točnih predviđanja	57,7%		
	Cox & Snell R ²	0,02		
	Nagelkerke R ²	0,03		

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001; referentna kategorija (0) je *neuključeni*.

● **TABLICA 2**
Rezultati logističke
regresijske analize
odnosa psiholoških
poteškoća na
učestalost vršnjačkoga
zlostavljanja

Iz Tablice 2 vidi se da proporcija varijacija objašnjenih modelom iznosi oko 8%. Prema teorijskom modelu psiholoških poteškoća kao prediktorskih varijabli zlostavljanja, većina prediktorskih varijabli, osim varijable kršenja pravila, pokazale su se kao neznačajan prediktor uključenosti u zlostavljanje. Kod sudionika koji ne krše pravila šansa da budu neuključeni u vršnjačko nasilje je 2,84 puta veća nego kod onih koji krše pravila.

Na osnovi ovoga možemo kazati da model koji se sastoji od niza varijabli psiholoških poteškoća nije jako relevantan i visoko prediktivan za djetetovu uključenost u vršnjačko zlostavljanje. Međutim, rezultati prikazani u Tablici 1 pokazuju kako je varijabla uključenosti u vršnjačko zlostavljanje vrlo prediktivna za gotovo sve varijable psiholoških poteškoća.

Prediktorske varijable		B	p	OR
Anksioznost/depresivnost	Bez poteškoća	-0,25	0,377	0,77
Povlačenje/udaljšavanje	Bez poteškoća	-0,28	0,329	0,75
Somatske poteškoće	Bez poteškoća	0,29	0,237	1,33
Socijalni problemi	Bez poteškoća	0,28	0,352	1,32
Poteškoće u mišljenju	Bez poteškoća	0,17	0,44	1,18
Problemi s pažnjom	Bez poteškoća	0,26	0,338	1,30
Kršenje pravila	Bez poteškoća	1,04	0,0001***	2,84
Agresivno ponašanje	Bez poteškoća	-0,11	0,716	0,88
χ^2 (df)	29,532(df=8)			
% točnih predviđanja	63,7%			
Cox & Snell R ²	0,08			
Nagelkerke R ²	0,11			

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001; referentna kategorija (0) je s poteškoćama.

RASPRAVA

Prema rezultatima ovog istraživanja, sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju na početku školske godine statistički je značajan prediktor za razvoj poteškoća u psihološkoj prilagodbi na kraju školske godine, osim za somatske poteškoće. Međutim, kada je riječ o psihološkim poteškoćama kao prediktorima sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju, samo kršenje pravila predstavlja statistički značajan prediktor za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju tijekom školske godine. Ostale procjenjivane psihološke poteškoće nisu se pokazale značajnim prediktorima za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju.

Dobiveni rezultati potvrđuju rezultate provedenih istraživanja (Kochenderfer i Ladd, 1996; Kumpulainen i sur., 1998; Rigby, 1999; Kumpulainen i Räsänen, 2000; Bond i sur., 2001), u kojima je utvrđeno da djeca sudionici vršnjačkoga zlostavljanja imaju više psiholoških poteškoća i problema u ponašanju

nego djeca koja nisu sudionici vršnjačkoga zlostavljanja. Prema rezultatima našeg istraživanja, djeca sudionici vršnjačkoga zlostavljanja imaju povećan rizik za razvoj anksioznoga i depresivnoga poremećaja, povlačenje, socijalne probleme, poteškoće u mišljenju, probleme s pažnjom i hiperaktivnosti te kršenje pravila. Dobiveni rezultati upućuju na povezanost između sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju i razvoja psiholoških poteškoća. Moguće je da stres koji može nastati kao posljedica sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju zapravo dovodi do povećanog rizika za razvoj psiholoških poteškoća. Da stresni životni događaji imaju važan utjecaj u nastanku psiholoških poteškoća kod djece, potvrđeno je već u ranim istraživanjima koja su se bavila ispitivanjem utjecaja stresa na mentalno zdravlje djece (Brown i Harris, 1978; Goodyer, Wright i Altham, 1990; Boivin, Hymel i Bukowski, 1995; Sandberg, Rutter, Pickles, McGuinness i Angold, 2001; Arseneault, Walsh i Kali Trzesniewski, 2006). U periodu rane adolescencije djeca su posebno podložna sudjelovanju u vršnjačkom zlostavljanju i ono je u toj dobi posebno intenzivno i perzistentno, što znači učestalost stresnih situacija, a samim tim i povećan rizik za razvoj psiholoških poteškoća (Rigby, 1999). Sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju nije samo stresni životni događaj za djecu koja su izložena vršnjakom zlostavljanju nego za svu djecu koja sudjeluju u zlostavljajućem ponašanju i ono može direktno inducirati negativna psihološka stanja kod sve djece sudionika vršnjačkoga zlostavljanja (Holmes i Rahe, 1967; Rigby, 2005; Sesar i sur., 2011b). Međutim, treba uzeti u obzir i utjecaj nekih drugih varijabli na razvoj psiholoških poteškoća u tom razdoblju. Čimbenici rizika, odnosno stanja i okolnosti koja povećavaju vjerojatnost razvoja nekoga negativnog psihološkog ishoda, uz individualne osobine učenika, svakako su obitelj i škola (Bloomquist i Schnell, 2005). Djeca s negativnom emocionalnosti, u kombinaciji s roditeljskim zanemarivanjem i manjkom potpore, sklonija su nekim negativnim psihološkim ishodima, a u kombinaciji s negativnom školskom klimom i određenim stavovima nastavnika mogu dodatno pridonijeti razvoju psiholoških poteškoća (Brajša-Žganec, Kotrla Topić i Raboteg-Šarić, 2009).

Moguće je da pozadinski stresori pomažu u potpunom objašnjenju porasta psihopatologije za onu djecu koja su sudionici vršnjačkoga zlostavljanja ili da kroničan stres, zajedno s akutnim stresom, bude pokretač psihopatologije (Ford, Collishaw, Meltzer i Goodman, 2007).

Međutim, i dalje ostaje pitanje o smjeru povezanosti. Poznato je da su djeca sa psihološkim poteškoćama podložnija da budu izložena stresnim događajima u budućnosti (Patton, Coffey, Posterino, Carlin i Bowes, 2003).

Prema postavkama transakcionalne teorije, razvoj psihopatoloških poremećaja nije samo produkt djeteta niti samo okoline nego prije rezultat interakcije djeteta i okoline koja ojačava i održava maladaptivne obrasce tijekom vremena (Sameroff i MacKenzie, 2003). Prema postavkama ove teorije, psihološke poteškoće mogu pridonijeti viktimizaciji. Na primjer, depresivni simptomi, kao što su iritabilnost, izostanak motivacije i potištenost, mogu izmamiti averzivne interpersonalne reakcije i interferirati sa sposobnostima djeteta da razvije čvrsta prijateljstva i potkopati učinkovite odgovore na probleme u komunikaciji s vršnjacima (Nolen-Hoeksema, Gergus i Seligman, 1992; Little i Garber, 1995; Prinstein, Borelli, Cheah, Simon i Aikins, 2005), i na taj način ih označiti kao lake mete za viktimizaciju (Goldbaum, Craig, Pepler i Connolly, 2007; Leadbeater i Hoglund, 2009). I u istraživanju drugih autora (Schwartz, Dodge i Coie, 1993; Hodges, Malone i Perry, 1997; Hodges i Perry, 1999; Fekkes i sur., 2004; Beran, 2009) utvrđeno je da djeca sa psihološkim poteškoćama imaju statistički značajno veći rizik da budu sudionici vršnjačkoga zlostavljanja.

U našem istraživanju, međutim, nije utvrđen povećan rizik za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju za djecu koja su imala psihološke poteškoće na početku školske godine, osim za djecu kod kojih su identificirani simptomi kršenja pravila. Ni neki drugi istraživači nisu utvrdili da nepovoljnije mentalno zdravlje povećava rizik izloženosti vršnjačkom zlostavljanju (Bond i sur., 2001; McLaughlin, Hatzenbuehler i Hilt, 2009). U nekim istraživanjima utvrđen je suprotni efekt – agresivno ponašanje pokazalo se kao prediktor manje viktimizacije kroz vrijeme (Snyder i sur., 2003), dok je u nekim drugim utvrđena inkonzistentna povezanost kroz vrijeme (Leadbeater i Hoglund, 2009).

Jedan od mogućih razloga zbog kojega se u našem istraživanju psihološke poteškoće nisu pokazale prediktorom za sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju može biti razlika u načinu procjenjivanja psiholoških poteškoća u odnosu na neka druga istraživanja u kojima je utvrđena povezanost. Za procjenu manifestiranja simptoma intenzivne brige (anksioznost) i čestoga plakanja (depresivnost) Hodges i Perry (1999) uzeli su procjene ostalih učenika. U ovom istraživanju uzeta je mjera samoprocjene, koja obuhvaća mnogo širi raspon simptoma psihološkoga funkcioniranja. Metodom nominacije samih učenika, koju su rabili Hodges i Perry (1999), može doći do pogrešaka u prepoznavanju simptoma što ih djeca manifestiraju. Tako, na primjer, učenici mogu interpretirati ponašanje svojega kolege kao depresivno, dok istodobno to isto dijete svoje ponašanje interpretira ili procjenjuje kao nisko samopoštovanje. Moguće je i da bi se na kliničkom uzorku, od-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 22 (2013), BR. 1,
STR. 79-100

SESAR, K., SESAR, D.,
DODAJ, A.:
POVEZANOST...

nosno na djeci kod koje su dijagnosticirani psihološki poremećaji mogli dobiti drugačiji rezultati od naših.

Osim toga, neutvrđenost povezanosti između depresivnosti i sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju može se objasniti i upotrebom Skale za samoprocjenu ponašanja mladih, kojom su se procjenjivali depresivni simptomi. Podskala anksioznost/depresivnost ne procjenjuje depresiju kao samostalni poremećaj, nego kao mješavinu emocionalnih simptoma anksioznosti i depresije. Prema tome, konstrukt depresije na ovoj skali ne može procijeniti ozbiljnu psihopatologiju (Kim, Leventhal, Koh, Hubbard i Boyce, 2006).

OGRANIČENJA, DOPRINOSI I SMJERNICE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

Svakako treba upozoriti i na metodološka ograničenja provedenog istraživanja, koja su mogla utjecati na dobivene rezultate.

Procjena vršnjačkoga zlostavljanja i ostale varijable u istraživanju ispitivane su upitnikom za samoprocjenu, koji su česta i valjana metoda istraživanja (Ahmad i Smith, 1990). Međutim, procjena sudjelovanja djece u vršnjačkom zlostavljanju upitnikom za samoprocjenu može predstavljati poteškoću, posebno za identifikaciju onih ispitanika koji često zlostavljaju, a koji nisu svjesni svojega negativnog ponašanja prema drugim učenicima ili koji možda odbijaju priznati svoju aktivnu ulogu u vršnjačkom zlostavljanju. Neki autori (Bjorkqvist, Österman i Kaukiainen, 1992; Craig, 1998) sugeriraju da indirektna agresija može biti podcijenjena pri samoprocjenjivanju, jer je često neprepoznata od agresora i u nekim slučajevima može biti nesvjesna. Da bi se minimalizirala subjektivnost, učenicima su ponuđene definicije vršnjačkoga zlostavljanja s primjerima nasilnoga ponašanja. U budućim istraživanjima trebalo bi uključiti i druge mjere procjene vršnjačkoga zlostavljanja, koje bi pridonijele objektivnosti, kao što su intervjui, opažanje djece u prirodnim uvjetima te procjene druge djece i odraslih ne samo u školskom okruženju nego i u obiteljskom okruženju i u susjedstvu (Puttalaz i sur., 2007).

Djeca koja su depresivna imaju tendenciju da doživljavaju stvari negativnije i da češće izvještavaju o zdravstvenim poteškoćama ili negativnim iskustvima. Postoje i neke kontroverze o prikladnosti mjera za samoprocjenu eksternaliziranih psiholoških poteškoća (Craig, 1998).

U obradbu podataka koja se odnosila na procjenu rizika za razvoj psiholoških poteškoća u razdoblju između dva istraživanja kao početnu točku za obradbu podataka uključili smo samo djecu koja su procijenila da su bila sudionici vršnjačkoga zlostavljanja na početku školske godine te su na taj način neka djeca isključena iz obradbe.

Moguće je i da su neki paralelni događaji u ispitivanom razdoblju (promjene u obitelji, ocjene, sezonske varijacije stresa izazvane ispitnim situacijama i školskim obvezama) mogli utjecati na razvoj psiholoških poteškoća, pa bi njihov utjecaj trebalo kontrolirati u budućim istraživanjima.

Razmak između dva mjerenja bio je šest mjeseci, što je relativno kratko razdoblje kada je riječ o prospektivnim istraživanjima. Možda to i nije dovoljno dugo razdoblje, pa i to može utjecati na dobivene rezultate. U budućim istraživanjima vremenski razmak između mjerenja trebao bi biti dulji.

Spoznaje iz ovog istraživanja mogu pridonijeti boljem znanstvenom razumijevanju vršnjačkoga zlostavljanja i planiranju preventivnih programa. Prema rezultatima našeg istraživanja, sudjelovanje u vršnjačkom zlostavljanju povezano je s razvojem psiholoških poteškoća. Kako bismo smanjili broj djece s internaliziranim i eksternaliziranim psihološkim poteškoćama, treba provoditi preventivne programe unutar škola, koji su se potvrdili kao vrlo učinkoviti u nekim provedenim istraživanjima (Smith, Ananiadou i Cowie, 2003). Psiholozi i zdravstveni djelatnici trebaju surađivati sa školama kako bi se provodili preventivni programi, ali i kako bi se identificirala djeca koja su sudionici vršnjačkoga zlostavljanja.

LITERATURA

Achenbach, T. M. i Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth & Families.

Ahmad, Y. i Smith, P. K. (1990). Behavioural measures review: Bullying in schools. *Newsletter of the Association for Child Psychology & Psychiatry*, 12(4), 26–27.

Alikasifoglu, M., Erginoz, E., Ercan, O., Uysal, O. i Albayrak Kaymak, D. (2007). Bullying behaviours and psychosocial health: Results from a cross-sectional survey among high school students in Istanbul, Turkey. *European Journal of Pediatrics*, 166(12), 1253–1260. doi:10.1007/s00431-006-0411-x

Arseneault, L., Walsh, E. i Kali Trzesniewski, K. (2006). Bullying victimization uniquely contributes to adjustment problems in young children: A nationally representative cohort study. *Pediatrics*, 118(1), 130–1388. doi:10.1542/peds.2005-2388

Baldry, A. (2004). The impact of direct and indirect bullying on the mental and physical health of Italian youngsters. *Aggressive Behavior*, 30(5), 343–355. doi:10.1002/ab.20043

Beran, T. (2009). Correlates of peer victimization and achievement: An exploratory model. *Psychology in the Schools*, 46(4), 348–361. doi:10.1002/pits.20380

Bilić, V. i Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Bjorkqvist, K., Österman, K. i Kaukiainen, A. (1992). Social intelligence – Emphaty = Aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5(2), 191–200. doi:10.1016/S1359-1789(98)00029-9

Bloomquist, M. L. i Schnell, S. V. (2005). *Helping children with aggression and conduct problems*. New York: The Guilford Press.

Boivin, M., Hymel, S. i Bukowski, W. M. (1995). The roles of social withdrawal, peer rejection and victimisation by peers in predicting loneliness and depressed mood in childhood. *Development and Psychopathology*, 7(4), 765–785. doi:10.1017/S0954579400006830

Bond, L., Carlin, J., Thomas, L., Rubin, K. i Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *British Medical Journal*, 323, 480–484. doi:10.1136/bmj.323.7311.480

Bosworth, K., Espelage, D. L. i Simon, T. (1999). Factors associated with bullying behavior in middle school students. *Journal of Early Adolescence*, 19(3), 341–362. doi:10.1177/0272431699019003003

Brajša-Žganec, A., Kotrla Topić, M. i Raboteg-Šarić, Z. (2009). Povezanost individualnih karakteristika učenika sa strahom od škole i izloženosti nasilju od strane vršnjaka u školskom okruženju. *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 717–738.

Brown, G. W. i Harris, T. (1978). *Social origins of depression: A study of psychiatric disorder in women*. London: Tavistock Publications.

Brunstein Klomek, A., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. i Gould, M. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(1), 40–49. doi:10.1097/01.chi.0000242237.84925.18

Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24(1), 123–130.

Černi Obrdalj, E., Rumboldt, M., Beganlić, A. i Šilić, N. (2010). Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovine. *Društvena istraživanja*, 19(3), 561–575.

Dake, J. A., Price, J. H. i Telljohann, S. K. (2003). The nature and extent of bullying at school. *Journal of School Health*, 73(5), 173–180. doi:10.1111/j.1746-1561.2003.tb03599.x

Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P. i Currie, C. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: International comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2), 128–132. doi:10.1093/eurpub/cki105

Elez, K. (2003). *Nasilništvo i samopoimanje djece osnovnoškolske dobi*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Espelage, D. i Holt, M. (2001). Bullying and victimization during early adolescence: Peer influences and psychosocial correlates. U R. Geffner, M. Loring i C. Young (Ur.), *Bullying behavior: Current issues, research, and interventions* (str. 123–142). Binghamton, NY: Haworth Press.

Farrington, D. (1993). Understanding and preventing bullying. U M. Tonry (Ur.), *Crime and justice*. Chicago: University of Chicago Press.

Fekkes, M., Pijpers, F. i Verloove-Vanhorick, S. (2004). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depres-

sion in victims. *Journal of Pediatrics*, 144(1), 17–22. doi:10.1016/j.jpeds.2003.09.025

Ford, T., Collishaw, S., Meltzer, H. i Goodman, R. (2007). A prospective study of childhood psychopathology: Independent predictors of change over three years. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(12), 953–961. doi:10.1007/s00127-007-0272-2

Forero, R., McLellan, L., Rissel, C. i Bauman, A. (1999). Bullying behaviour and psychological health among school students in New South Wales, Australia: Cross sectional survey. *British Medical Journal*, 319(7206), 344–348. doi:10.1136/bmj.319.7206.344

Gilmartin, B. G. (1987). Peer group antecedents of severe love-shyness in males. *Journal of Personality*, 55(3), 467–489. doi:10.1111/j.1467-6494.1987.tb00447.x

Goldbaum, S., Craig, W. M., Pepler, D. i Connolly, J. (2007). Developmental trajectories of victimization: Identifying risk and protective factors. U M. J. Elias i J. E. Zins (Ur.), *Bullying, peer harassment, and victimization in the schools: The next generation of prevention* (str. 143–160). New York: The Haworth Press, Inc.

Goodyer, I., Wright, C. i Altham, P. (1990). The friendships and recent life events of anxious and depressed school-age-children. *British Journal of Psychiatry*, 156, 689–698. doi:10.1192/bjp.156.5.689

Greco, L. A., Freeman, K. E. i Dufton, L. (2007). Overt and relational victimization among children with frequent abdominal pain: Links to social skills, academic functioning, and health service use. *Journal of Pediatric Psychology*, 32(3), 319–329. doi:10.1093/jpepsy/jsl016

Hampel, P., Dickow, B., Hayer, T. i Petermann, F. (2009). Coping, adjustment, and bullying among male children and adolescents. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 58(2), 125–138.

Hanish, L. D. i Guerra, N. G. (2002). A longitudinal analysis of patterns of adjustment following peer victimization. *Development and Psychopathology*, 14(1), 69–89. doi:10.1017/S0954579402001049

Hanish, L. D., Guerra i N. G. (2004). Aggressive victims, passive victims, and bullies: Developmental continuity or developmental change? *Merrill-Palmer Quarterly*, 50(1), 17–38. doi:10.1353/mpq.2004.0003

Harwood, T. M., Beutler, L. E. i Groth-Marnat, G. (2001). *Integrative assessment of adult personality*. Guilford Press: New York.

Hodges, E. V. E., Malone, M. J. i Perry, D. G. (1997). Individual risk and social risk as interacting determinants of victimization in the peer group. *Developmental Psychology*, 33(6), 1032–1039. doi:10.1037/0012-1649.33.6.1032

Hodges, E. V. E. i Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 677–685. doi:10.1037//0022-3514.76.4.677

Holmes, T. H. i Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213–218. doi:10.1016/0022-3999(67)90010-4

Hong, J. S. i Espelage, D. L. (2012). A review of mixed methods research on bullying and peer victimization in school. *Educational Review*, 64(1), 115–126. doi:10.1080/00131911.2011.598917

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 22 (2013), BR. 1,
STR. 79-100

SESAR, K., SESAR, D.,
DODAJ, A.:
POVEZANOST...

- Hugh-Jones, S. i Smith, P. K. (1999). Self-reports of short and long term effects of bullying on children who stammer. *British Journal of Educational Psychology*, 69(2), 141–158. doi:10.1348/000709999157626
- Hunter, S. C., Boyle, J. M. E. i Warden, D. (2008). Perceptions and correlates of peer – victimization and bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 77(4), 797–810. doi:10.1348/000709906X171046
- Ivarsson, T., Bronberg, A. G., Arvidsson, T. i Gillberg, C. (2005). Bullying in adolescence: Psychiatric problems in victims and bullies as measured by Youth Self Report (YSR) and the Depression Self-Rating Scale (DSRS). *Nordic Journal of Psychiatry*, 59(5), 365–373. doi:10.1080/08039480500227816
- Juvonen, J., Graham, S. i Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the week, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231–1237. doi:10.1542/peds.112.6.1231
- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Marttunen, M., Rimpelä, A. i Rantanen, P. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: School survey. *British Medical Journal*, 319(7206), 348–351. doi:10.1136/bmj.319.7206.348
- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P. i Rimpelä, A. (2000). Bullying at school – an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 23(6), 661–674. doi:10.1006/jado.2000.0351
- Kim, Y. S., Leventhal, B. L., Koh, Y. J., Hubbard, A. i Boyce, A. T. (2006). School bullying and youth violence. Causes or consequences of psychopathologic behavior? *Archives of General Psychiatry*, 63(9), 1035–1041. doi:10.1001/archpsyc.63.9.1035
- Kochenderfer, B. J. i Ladd, G. W. (1996). Peer victimisation: Cause or consequence of school maladjustment. *Child Development*, 67(4), 1305–1317. doi:10.2307/1131701
- Kumpulainen, K., Räsänen, E., Henttonen, I., Alquest, F., Kresanov, K., Linna, S-L., Moilanen, I., Piha, J., Puura, K. i Tamminen, T. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 705–707. doi:10.1016/S0145-2134(98)00049-0
- Kumpulainen, K. i Räsänen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. An epidemiological sample. *Child Abuse & Neglect*, 24(12), 1567–1577. doi:10.1016/S0145-2134(00)00210-6
- Kumpulainen, K., Räsänen, E. i Puura, K. (2001). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying. *Aggressive Behavior*, 27(2), 102–110. doi:10.1002/ab.3
- Leadbeater, B. J. i Hoglund, W. L. G. (2009). The effects of peer victimization and physical aggression on changes in internalizing from first to third grade. *Child Development*, 80(3), 843–859. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01301.x
- Little, S. A. i Garber, J. (1995). Aggression, depression, and stressful life events predicting peer rejection in children. *Development and Psychopathology*, 7(4), 845–856. doi:10.1017/S0954579400006878
- Lyznicki, J. M., McCaffree, M. A. i Robinowitz, C. B. (2004). Childhood bullying: Implications for physicians. *American Family Physician*, 70(9), 1723–1728.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 22 (2013), BR. 1,
STR. 79-100

SEŠAR, K., SEŠAR, D.,
DODAJ, A.:
POVEZANOST...

Mazur, J. i Malkowska, A. (2003). Bullies and victims among Polish school-aged children. *Medycyna Wieku Rozwojowego*, 7(1 Pt 2), 121–134.

Mcconville, D. i Cornell, D. (2003). Aggressive attitudes predict aggressive behavior in middle school students. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 11(3), 179–187. doi:10.1177/10634266030110030501

McLaughlin, K. A., Hatzenbuehler, M. L. i Hilt, L. M. (2009). Emotion dysregulation as a mechanism linking peer victimization to internalizing symptoms in adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77(5), 894–904. doi:10.1037/a0015760

Nansel, T. R., Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G. i Ruan, W. J. (2004). Cross-national consistency in relationship between bullying behaviours and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158(8), 730–736. doi:10.1001/archpedi.158.8.730

Nolen-Hoeksema, S., Girgus, J. S. i Seligman, M. E. P. (1992). Predictors and consequences of childhood depressive symptoms: A 5-year longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 101(3), 405–422. doi:10.1037/0021-843X.101.3.405

Olweus, D. (1993). *Bullying at School*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.

Patton, G. C., Coffey, C., Posterino, M., Carlin, J. B. i Bowes, G. (2003). Life events and early onset depression: Cause or consequence? *Psychological Medicine*, 33(7), 1203–1210. doi:10.1017/S0033291703008626

Prinstein, M. J., Borelli, J. L., Cheah, C. S. L., Simon, V. A. i Aikins, J. W. (2005). Adolescent girls' interpersonal vulnerability to depressive symptoms: A longitudinal examination of reassurance-seeking and peer relationships. *Journal of Abnormal Psychology*, 114(4), 676–688. doi:10.1037/0021-843X.114.4.676

Puttalaz, M., Grimes, C. L., Foster, K. J., Kupersmidt, J. B., Coie, J. D. i Dearing, K. (2007). Overt and relational aggression and victimization: Multiple perspectives within the school setting. *Journal of School Psychology*, 45(5), 523–547. doi:10.1016/j.jsp.2007.05.003

Rigby, K. (1999). Peer victimisation at school and the health of secondary students. *British Journal of Educational Psychology*, 69(1), 95–104. doi:10.1348/000709999157590

Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Rigby, K. (2005). Bullying in schools and the mental health of children. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(2), 195–208. doi:10.1375/ajgc.15.2.195

Roffey, S. (2000). Addressing bully in schools: Organisational factors from policy to practice. *Educational and Child Psychology*, 17(1), 6–19.

Saluja, G., Iachan, R., Scheidt, P., Overpeck, M., Sun, W. i Giedd, J. (2004). Prevalence of and risk factors for depressive symptoms among young adolescents. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 158(8), 760–765. doi:10.1001/archpedi.158.8.760

Sameroff, A. J. i MacKenzie, M. (2003). Research strategies for capturing transactional models of development: The limits of the possible. *Development and Psychopathology*, 15(3), 613–640. doi:10.1017/S0954579403000312

Sandberg, S., Rutter, M., Pickles, A., McGuinness, D. i Angold, A. (2001). Do high-threat life events really provoke the onset of psychiatric disorder in children? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(4), 523–532. doi:10.1111/1469-7610.00746

Schwartz, D., Dodge, K. A. i Coie, J. D. (1993). The emergence of chronic peer victimization in boys' play groups. *Child Development*, 64(6), 1755–1772. doi:10.2307/1131467

Schwartz, D., McFadyen-Ketchum, S. A., Dodge, K. A., Pettit, G. S. i Bates, J. E. (1998). Peer group victimization as a predictor of children's behavior problems at home and in school. *Development and Psychopathology*, 10(1), 87–99. doi:10.1017/S095457949800131X

Schwartz, D. (2000). Subtypes of victims and aggressors in children's peer groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(2), 181–192. doi:10.1023/A:1005174831561

Seals, D. i Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38, 735–757.

Sesar, K., Šimić, N. i Barišić, M. (2011a). Uloge u vršnjačkom nasilju i Eysenckove dimenzije ličnosti kod osnovnoškolske djece. *Pedijatrija danas*, 7(1), 26–36. doi:10.5457/p2005-114.11

Sesar, K., Sesar, D. i Galić, M. (2011b). *Nasilje među djecom i poteškoće u psihološkoj prilagodbi*. U *Unapređenje kvalitete života djece i mladih*. Tematski zbornik (str. 661–673). Tuzla: Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.

Smith, P. i Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26(1), 1–9. doi:10.1002/(SICI)1098-2337(2000)26:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-7

Smith, P. K. i Sharp, S. (1994). *School bullying: Insights and perspectives*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203425497

Smith, P. K., Ananiadou, K. i Cowie, H. (2003). Interventions to reduce school bullying. *Can J Psychiatry*, 48, 591–599.

Smith, P., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P. i Chauhan, P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74(4), 565–581. doi:10.1348/0007099042376427

Snyder, J., Brooker, M., Patrick, M., Snyder, A., Schrepferman, L. i Stoolmiller, M. (2003). Observed peer victimization during early elementary school: Continuity, growth, and relation to risk for child antisocial and depressive behavior. *Child Development*, 74(6), 1881–1898. doi:10.1046/j.1467-8624.2003.00644.x

Tritt, C. i Duncan, R. D. (1997). The relationship between childhood bullying and young adult self-esteem and loneliness. *Journal of Humanistic Counseling Education and Development*, 36(1), 35–44. doi:10.1002/j.2164-4683.1997.tb00426.x

van der Wal, M., de Wit, C. i Hirasing, R. (2003). Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111(6), 1312–1317. doi:10.1542/peds.111.6.1312

Živčić-Bećirević, I. i Smojver-Ažić, S. (2002). *Internalizirani i eksternalizirani problemi i adaptivno funkcioniranje srednjoškolaca, samoprocjene*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 22 (2013), BR. 1,
STR. 79-100

SESAR, K., SESAR, D.,
DODAJ, A.:
POVEZANOST...

na Achenbachovoj skali//Knjiga sažetaka: Psihologija i psiholozi u prevladavanju krize. Zagreb: HPD.

Wolke, D., Woods, S., Bloomfield, L. i Karstadt, L. (2000). The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(8), 989–1002. doi:10.1111/1469-7610.00687

Woods, S. i White, E. (2005). The association between bullying behaviour, arousal levels and behaviour problems. *Journal of Adolescence*, 28(3), 381–395. doi:10.1016/j.adolescence.2004.09.002

Yang, S. J., Kim, J. M., Kim, S. W., Shin, I. S. i Yoon, J. S. (2006). Bullying and victimization in boys and girls at South Korean primary schools. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 45(1), 69–77. doi:10.1097/01.chi.0000186401.05465.2c

Bullying Behavior in Relation to Psychological Difficulties: Prospective Research

Kristina SESAR, Damir SESAR
Health Care Center, Široki Brijeg

Arta DODAJ
Faculty of Philosophy, Mostar

A number of studies have shown the relationship between exposure to bullying behavior and psychological problems, but it is still unclear which comes first, involvement in bullying behavior or psychological difficulties. The aim of this study was to investigate whether involvement in bullying behavior precedes psychological symptoms or whether these symptoms precede involvement in bullying behavior. A six-month longitudinal study with baseline measurements was conducted in the fall of 2008 and follow-up measurements were taken in the spring of 2009 in four elementary schools in the Široki Brijeg municipalities. The study included 536 children aged 11 to 15 years, who participated by filling out a questionnaire on both occasions of data collection. The school Relationship Questionnaire was used for assessments of bullying behavior while for assessments of psychological adjustment the Youth Self-Report was used. The results show that children involved in bullying behavior had a significantly higher risk of developing psychological difficulties such as anxiety and depression, social problems and rule breaking behavior, compared with children who are not involved in bullying behavior. At the same time, only rule breaking behavior as a specific psychological difficulty at the beginning of the year represents a risk factor for involvement in bullying during the year.

Keywords: bullying, longitudinal study, psychosocial adjustment